

IZPOSOJENKE V ČEŠKIH IN SLOVENSKIH BESEDILIH

Petra Stankovska

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'373.45=162.3=163.6

V vsakem jeziku so izposojenke, ki imajo različno veljavnost v leksikalnem sistemu in/ali se razlikujejo po svoji funkciji v sistemu jezika in posledično tudi v besedilih. Pri besedilni funkciji je pomembna tudi vloga sprejemnika, ki lahko na različne načine dojema njihovo funkcijsko vrednost. Poskušali bomo pokazati pomembnost vseh teh dejavnikov pri funkciji izposojenk v nekaterih čeških in slovenskih besedilih.

izposojenka, leksikalni sistem, funkcija, češčina, besedilo

Every language contains borrowings with a different value in the lexical system, and/or they are different according to their function in the language system and consequently in texts. For the text function, the role of the receiver is also important since their functional value can be perceived in different ways. We will try to show the importance of all these factors in the function of loanwords in Czech and Slovene texts.

borrowing, lexical system, function, Czech, text

Izposojenke in njihovo mesto v leksikalnem sistemu

Izposojenka je beseda, ki je prešla v jezik iz drugega jezika. Razlikovanje med izposojenko in tujko se nekoliko razlikuje v češki in slovenski strokovni literaturi. V češkem pojmovanju je namreč izposojenka beseda, prevzeta iz drugega jezika, ki ohranja izvorno formalno podobo in je lahko do določene mere prilagojena novemu jeziku. Do določene mere zato, ker se tujka večinoma zelo hitro prilagodi oblikoslovnemu sistemu sprejemajočega jezika, vendar so pravopisne zakonitosti, pogosto povezane s fonološkimi prvini jezika, v češčini rešene večinoma spontano in zato neenotno (Uličný 1998: 105). V slovenski literaturi se kot izposojenka/sposojenka označuje beseda iz drugega jezika, ki je v celoti prilagojena slovenskemu jeziku, kot tujka pa se označuje beseda, ki ni prilagojena sprejemajočemu jeziku (Toporišič 2000: 131). Srečamo tudi razlikovanje na podlagi načina prevzemanja besed v jezik:

izposojenka je beseda, ki je bila prevzeta nenačrtno in podzavestno v govorjenem jeziku, za razliko od tujke, ki jo je izobraženec načrtno prevzel iz pisne oblike tujega jezika (Snoj 2005: 113–122).

Zaradi problematičnosti poimenovanja prevzetih besed bomo za vse navedene primere uporabljali termin izposojenka, ki ga razumemo nekoliko širše. Tako lahko glede na mero in način prilagoditve ločimo več tipov izposojenk: citate (uporabljajo jih v določeni socialni ali profesionalni skupnosti), prevzete besede, ki jih lahko govorniki jezika dojemajo še vedno kot tuje (večinoma zaradi manjše razumljivosti) ali kot domače (večinoma pri tujkah, ki so dlje oz. pogosteje prisotne v jeziku), kalke (pogosto gre za dobesedne prevode zloženek) in prevzete pomene – torej semantične kalke (Filipec, Čermák 1985: 120).

Izposojenke lahko glede na relativni čas prevzema razvrstimo tudi na »stare« in »nove«. Pri starih, zgodovinskih izposojenkah se

govorci jezika pogosto ne zavedajo njihove »tujosti« in jih večinoma čutijo že kot izvirne besede danega jezika (češ. *škola*, *brýle*, *taška*), k čemur prispeva po eni strani njihova »starost« v jeziku, morfološka prilagojenost jeziku, predvsem pa njihova ustreznost fonološkemu sistemu in fonološkimi »običajnostim« danega sistema. Nekatere izposojenke pa se kljub svoji kronološki starosti ali morfološki prilagojenosti v jeziku še vedno čutijo kot tuje, če se v fonološki sistem jezika ne vključujejo na običajen način (češ. *flaška*, saj češčina v domačih besedah ne uporablja fonema *f*). Lahko pa »tujost« izraza v smislu občutka govorcev o izvorni pripadnosti besed leksikalnemu sistemu temelji na drugih dejavnikih, npr. morfoloških: nepregibnost besede v sistemu pregibnega jezika (češ. *kaki* 'zelena barva'), morebitna in pogosta kombinacija več dejavnikov (pri besedi *bordó* gre v češčini za nepregibnost in hkrati vsebovanje dolgega *ó*, ki ga v sodobnem jeziku v domačih besedah ni moč zaslediti). Ti dejavniki pa ne veljajo enako za slovenščino, v kateri npr. nepregibnost večinoma ni izvor občutka »tujosti« leksema. Na tem mestu bi lahko navedli barvo *roza*, ki se ne sklanja, podobno kot barva *k(h)aki*; slovenščina namreč to težavo pogosto rešuje tako, da leksem uvrsti v pregibni sistem (*kaki*, *kakija* ...; prim. Beranek 2005).

Občutek »tujosti« pri govoricah se večinoma spreminja s časom in jezikovno-družbenimi dejavniki, npr. v času, ko se je prebivalstvo v vsakdanjem življenju pogosto srečevalo z nemščino (na češkem in slovenskem ozemlju še do polovice prejšnjega stoletja), so lažje identificirali besede iz nemščine kot danes, ko se večina govorcev te paralele pogosto ne zaveda. Ne glede na možen občutek »tujosti« pa izposojenke pogosto zavzemajo pomembno

mesto v leksikalnem sistemu jezika – bodisi kot edino poimenovanje določene entitete, kar je še posebej pogosto pri neologizmih, ki so nastali kot poimenovanje novih predmetov (češ. *fleška* 'USB-ključek'), bodisi kot pomembne enote v paradigmatskih odnosih. Sopomenke so ključnega pomena za potencialno stilno raznovrstnost in barvitost besedil danega jezika: prave, z enako stilno veljavnostjo (češ. *zveřejnit*, *publikovat*), z različnimi odtenki ekspresivnosti (češ. *pracovat*, ekspresivno *makat*; podobno sln. *delati*, *garati*) in pripadnostjo različnim zvrstem jezika (češ. *běhat*, sln. *teči*; češ. *frčet*, sln. *laufat*).

Izposojenke so pogosto tarča napadov puristov,¹ ki se zavzemajo za jezik, očiščen tujih vplivov, zlasti tistih, ki prihajajo iz jezikov politično ali drugače nadrejenih narodov, ki bi lahko na neki način ogrožali obstoj jezika. Za češčino je bila to do konca prve polovice 20. stoletja pretežno nemščina, danes pa je to vsekakor angleščina (Kraus 1998: 92).² V slovenščini je situacija podobna, le da so bile v preteklosti (do 90. let 20. stoletja) izposojenke iz angleščine prejete večinoma posredno preko nemščine (Sicherl 1999: 137). V češčini so se puristične težnje omilile po razširjenju principov teorije funkcijskosti jezika, ki so jo v 30. letih 20. stoletja oblikovali člani Praškega lingvističnega krožka in z njo argumentirano nastopili proti nekritičnemu očiščevanju tujk iz jezika. S teorijo funkcijskosti jezika je slovenske jezikoslovce seznanjal Borko, ki je že leta 1945 opozarjal, da je treba idejo Praškega lingvističnega krožka v slovenskih razmerah prilagoditi in realizirati drugače kot na Češkem: »v slovenskih jezikovnih razmerah je mogoča le srednja pot: pri obravnavi jezikovnih vprašanj upoštevati funkcijski vidik, hkrati pa tudi dejstvo, da smo Slovenci jeziku ob osnovni

¹ Purističnim posegom in predlogom sta bili v različnih časih in z različno močjo izpostavljeni tako češčina (Starý 1994: 60–63) kot tudi slovenščina (Kalin Golob 2008: 32–34).

² Glavni argument za pomembnost njihove prisotnosti v jeziku je bil ravno vidik funkcijskosti izposojenk ali celo kalkov v jeziku, kot so ga oblikovali člani Praškega lingvističnega krožka v polemiki z nazori puristov, da je treba češčino, zlasti knjižno, »očistiti tujk«, predvsem nemškega porekla (Starý 1993: 20–21).

sporočanski funkciji zaradi zgodovinskih okoliščin dali tudi vlogo vrednote in tako ohranjali samobitnost jezika« (Kalin Golob 1996: 145). Ravno omenjene razlike v pristopu k jeziku so morda vplivale tudi na različno dojetje izposojenk v češčini in slovenščini ter ravnanje z njimi. Tako v slovenščini kot tudi v češčini od druge polovice 20. stoletja zasledimo močno stremljenje k prevzemanju mednarodnih terminov (Bozděchová 2009: 73), ki pa v češčini ni povzročilo posebnih odzivov jezikoslovcev,³ v slovenščini pa je sprožilo strokovno in celo politično debato (Kalin Golob 2003).

Neposredni učinek na to, kako izposojenke dojemajo naravni govorniki jezika, pa imajo stališča in dejanja »uradnega« jezikoslovja in preskriptivne jezikovne politike, ki se odraža v šolskem sistemu in lektorski praksi v medijih. Glede na to in celo glede na avtocenzuro pri uporabi izposojenk lahko opazimo razlike med govorniki češčine in slovenščine. Npr. na področju strokovnega jezika v širšem pomenu: termini kot elementi zbornega in hkrati profesionalnega jezika ter žargonizmi, med katerimi je izjemno veliko tujk, so večinoma dobro vključeni v oblikoslovni sistem češčine, besedotvorne prvine pri teh leksemih pa spadajo večinoma v neknjižno, zelo zaznamovano zvrst (prim. Hubáček 2003).

Če primerjamo (ne)uporabo izposojenk v sodobnih čeških in slovenskih publicističnih besedilih, lahko zasledimo nekolikšno razliko pri »starejših« izposojenkah, prevzetih do polovice 20. stoletja, in »novejših« izposojenkah. Če pogledamo »starejše« izposojenke, je situacija v obeh jezikih zelo podobna: poleg izposojenke, pogosto internacionalizma, večinoma obstaja sinonimni domači izraz (sln. *riziko/tveganje*, češ. *riziko/nebezpečí*; sln. *avtorske pravice*, češ. *copyright/avtorská práva*), v nekaterih primerih obstajata v obeh jezikih še terminologizirani različici (sln. *firma/podjetje*, *družba*, češ. *firma/podnik*,

společnost). Seveda so v jeziku prisotne tudi »starejše« izposojenke brez domačega ekvivalenta: češ. *text*, *tramvaj*, *banka*; zadnja dva primera sta tudi brez slovenske inačice. Pri primerjavi pogostnosti pojava izposojenke in domačega izraza se v slovenskih besedilih pogosteje uporablja domači izraz, v češčini pa ravno obratno prevladuje uporaba izposojenk.

Pri »novejših« izposojenkah je situacija drugačna. V češčini opazimo precej manj enakovrednih sinonimov domačega porekla ali celo edinih uporabljenih izrazov, po katerih ob bolj razširjeni in nezaznamovani uporabi tujk v češčini očitno ni bilo potrebe. Za razliko od češčine poskuša slovenščina dosledno najti domače besede namesto morebitnih prevzetih. Npr. sln. *oglas*, češ. *inzerát*; sln. *internet/medmrežje*, češ. *internet*; sln. *marketing/trženje*, češ. *marketing*, *propagace*; sln. *razpečevalec*, češ. *dealer*; sln. *CD/zgoščenka*, češ. *CD/cédéčko*. Domače besede se v slovenščini dosledno uporabljajo v lektoriranih besedilih in večinoma tudi v zbornem jeziku.

Slovenščina pogosteje izposojenke vsaj delno prilagodi lastnemu jezikovnemu sistemu, npr. besedotvorno (sln. *fotokopirnica*, češ. *copyshop*). Tudi v čeških oglasih, ki ponujajo tehnične izdelke in opisujejo njihove lastnosti, se pogosto pojavljajo citatne izposojenke (Bozděchová 1997: 275), čeprav se tudi na tem področju situacija spreminja in se vse pogosteje uporabljajo domače besede. Npr. za razliko od besede *MWtrouba* iz 90. let, ki je bila polcitatna, polprilagojena oblika izposojenke, se danes uporablja že popolnoma uveljavljeni izraz *mikrovlánná trouba*, ki je kalk angleškega termina. Tudi v slovenščini obstaja inačica izraza: *mikrovalovna pečica*, njena uporaba pa je bila brez medstopnje, ki jo je v češčini tvorila citatna izposojenka.

Za razliko od češčine je sodobna zborna slovenščina še vedno bolj prežeta z nekoliko

³ Razen nekaterih komentarjev, ki so se nanašali na oteženo razumljivost publicističnih besedil pri pretirani uporabi izposojenk v medijih, kar je bil v češkem okolju pogost pojav zlasti v 90. letih 20. stoletja (Bartošek 1997: 44–45).

puristično potrebo po prevajanju oziroma uporabi domačih besed namesto tujih. To se lahko vidi tako v oglasih kot tudi v strokovnih besedilih, ki naj bi uporabljali zborni jezik, kjer je stremenje po uporabi le domačih besed veliko večje kot v češčini.

Izposojenke in njihova funkcija v besedilih

Občutek tujosti lahko pri govornicah prebudi različna dodatna čustva, zato ima izposojenka (zlasti novejša) pogosto pridih ekspresivnosti ali povzroča druge konotacije. Ti občutki so lahko pozitivni, negativni, lahko direktno spominjajo na neformalnost ali nasprotno – na formalnost itn. Zato je izjemno zanimiv način uporabe izposojenk v oglasnih besedilih, ki naj bi čim bolj intenzivno vplivala na naslovnika.

Glede na razlike v dojemanju izposojenk, zlasti kar se tiče preskriptivnega jezikoslovja (ki je dejansko realizirano preko šole), so primerljivi pojavi v češčini in slovenščini pri naravnih govornicah jezikov drugače razumljeni, zato se razlikuje tudi njihova funkcija v besedilih in učinek na naslovnike/sprejemnike. Glede na pogostnost uporabe mednarodnih izrazov ali izposojenk v čeških besedilih lahko sklepamo, da obstaja pri govornicah češčine višji prag tolerance do izposojenk v nekem zbornem besedilu kot pri govornicah slovenščine, ki so navajeni zbornih besedil, lektoriranih v prid uporabe domačih izrazov pred prevzetimi. Uporaba izposojenk pri standardnih vrstah jezika lahko pri govornicah zaradi siceršnje večje tendence po uporabi domačih besed v zbornih besedilih povzroči občutek zanimivosti in jezikovne obogatitve.

V sodobnem jeziku se zlasti zadnjih dvajset let srečujemo v večji meri z izposojenkami iz angleščine tudi v substandardnem, pogovornem jeziku ali v oglasih, v katerih pritegnejo pozornost sprejemnika. V slovenščini je pogostnost na ta način uporabljenih besed višja kot v češčini in je lahko posledica aktualizacije v jeziku, hkrati pa tudi intenzivnejšega stika z angleščino preko nesinhroni-

ziranih filmov (skoraj vsi filmi se namreč sinhronizirajo v češčino). V mislih imamo izraze, kot so *ful* 'zelo', *kul* 'v redu, odlično', *drink* 'pijača', *bed* 'slabo', *flet* 'stanovanje'. Ti izrazi prihajajo v slovenski jezik neposredno iz komunikacije ali pod vplivom vse večje razširjenosti znanja angleščine, gledanja filmov itn. Večinoma se uporabljajo ekspresivno z odtenkom pogovornosti, nekonvencionalnosti. Torej ne prihajajo v jezik zaradi tega, ker bi označevali nekaj novega, za kar še ni izraza, ali zaradi enoznačnosti (kot je to pri terminih), pač pa zaradi funkcijske razčlenjenosti in nenavadnosti. Na enak način v jezik prihajajo besede iz angleščine, ki imajo vlogo stilne osvežitve besedila, npr. *work*, *drink*, *happy*. Izrazi, ki so prešli v slovenščino, so namerno zapisani drugače (s spremenjenim pravopisom, prilagojenim slovenščini), medtem ko pri čeških izposojenkah uporabljamo izvorni angleški zapis. Tudi to ponazarja način prevzemanja izposojenk – češčina namreč relativno dolgo ohranja izvorni zapis, pri čemer uporablja tudi originalno izgovarjavo. Nekatere besede pa se hitro prilagodijo domačemu grafično-fonološkemu sistemu (Martincová 2005).

Literatura

- BARTOŠEK, Jaroslav, 1997: Jazyk žurnalistiky. František Daneš: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- BERANEK, Mirjam (ur.), 2005: *Priruční slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana, 1997: Vliv angličtiny na češtinu. František Daneš: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana, 2009: *Současná terminologie*. Praha: Karolinum.
- FILIPEC, Josef, ČERMÁK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- HUBÁČEK, Jaroslav, 2003: *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovni kotički in jezikovna kultura*. Ljubljana: Jutro.
- KALIN GOLOB, Monika 2003: Jezikovna kultura, jezikovno načrtovanje in evropsko

- združevanje. Ada Vidovič Muha: *Slovenski knjižni jezik. Aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenščino Filozofske fakultete v Ljubljani.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KRAUS, Jiří, 1998: K problematice jazykového purismu. P. Karlík, M. Krčmová (ur.): *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k sedmdesátinám*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- MARTINCOVÁ, Olga (ur.), 2005: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AVČR.
- SICHERL, Eva, 1999: *The English Element in Contemporary Standard Slovene: Phonological, Morphological and Semantic Aspects*. Ljubljana: ZIFF.
- SNOJ, Marko, 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik 5*. 113–122.
- STARÝ, Zdeněk, 1994: *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ULIČNÝ, Oldřich, 1998: K teoretickým otázkám grafické adaptace přejatých slov v češtině. P. Karlík, M. Krčmová (ur.): *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k sedmdesátinám*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.